УДК 94 (477.54) «1941/1943» : 352.07 : 323.1 (477)
DOI: https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.5.480

Daniil Topchii*

THE KHARKIV PUBLIC COMMITTEE AS A 'SHADOW GOVERNMENT' DURING THE NAZI OCCUPATION (1941–1943)

Abstract: The article presents the results of a study examining the activities of the Kharkiv Public Committee (KhPC) as the coordinating center of the nationalist association 'Organized Ukrainian Community' during the Nazi occupation from 1941 to 1943.

The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the organizational structure, political and ideological paradigm, and administrative activities of the KhPC as the coordinating center of the informal 'Organized Ukrainian Community' association between 1941 and 1943.

The research methodology is based on the principles of historicism, scientific objectivity, and a systematic approach. An institutional approach was applied to reveal the functional structure of the KhPC and the *Prosvita* society, alongside a prosopographical method for a detailed study of the personnel policy within the Kharkiv City Administration (KhCA). This approach allowed for the identification of ideological and political factions and the tracing of their rotation mechanisms.

The scientific novelty of the study lies in conceptualizing the activities of the OUC, through the KhPC, as a fully-fledged 'shadow government', based on a representative complex of archival materials (from the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine, the Sectoral State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine, etc.) and emigrant memoirs. The research proves that the Committee emerged as an independent form of consolidating the local elite as a nationalist Resistance Movement.

The study reveals that the institutionalization of the OUC in the form of the KhPC was a natural defensive reaction of the Kharkiv intelligentsia, led by V. Dolenko, against both Bolshevik totalitarianism and the attempts by OUN(m) emissaries to monopolize the city's political landscape. It was found that, conceptually, the KhPC shared the ultimate goal of the Kyiv Ukrainian National Council (the restoration of a democratic state) but differed radically in its tactics: the Committee deliberately refused direct political negotiations with the occupying authorities regarding Ukraine's status, focusing instead on building national structures from the 'bottom up'.

It was established that systematic personnel expansion became the main instrument for realizing the OUC's state-building intentions. The KhPC activists managed to monopolize key positions within the KhCA, pushing out Russian monarchist circles and Soviet agents. It is proven that the culmination of this strategy was the removal of the ineffective Oberbürgermeister O. Kramarenko in the spring of 1942, amidst widespread famine, and the subsequent reorganization of the KhCA apparatus. The experience of the KhPC confirms the existence of a independence potential in the Slobozhanshchyna region, which operated parallel to the structures of integral nationalism.

Keywords: Kharkiv, Kharkiv Public Committee, Organized Ukrainian Community, Kharkiv City Administration, local self-government, Nazi occupation, shadow government, nationalism, Volodymyr Dolenko, personnel policy

* *Topchii Daniil* – PhD student in the Department of History of Ukraine, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine); ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7946-9084;
e-mail: daniil.topchii@hnpu.edu.ua

CC BY 4.0

*Даніїл Топчій**

ХАРКІВСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ КОМІТЕТ ЯК «ТІНЬОВИЙ УРЯД» У ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1943 РР.)

Анотація: У статті представлено результати дослідження, що порушує проблему діяльності Харківського громадського комітету (ХГК) як координаційного центру націоналістичного об'єднання «Організованої Української Громадськості» (ОУГ) у період нацистської окупації 1941–1943 років.

Мета статті полягає у комплексному аналізі організаційної структури, політико-ідеологічної парадигми й управлінської діяльності Харківського громадського комітету як координаційного центру неформального об'єднання «Організованої Української Громадськості» у 1941-1943 роках.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, наукової об'єктивності та системності. Застосовано інституційний підхід для розкриття функціональної структури ХГК і товариства «Просвіта», а також просопографічний метод для детального вивчення кадрової політики у Харківській міській управі (ХМУ), що дозволило виокремити ідейно-політичні угруповання та простежити механізми їхньої ротації.

Наукова новизна роботи полягає у концептуалізації діяльності ОУГ через ХГК як повноцінного «тіньового уряду» на основі репрезентативного комплексу архівних матеріалів (ГДА СБУ, ГДА СЗРУ тощо) та еміграційної мемуаристики. Доведено, що комітет став самостійною формою консолідації місцевої еліти як націоналістичного Руху Опору.

Дослідження виявило, що інституціоналізація ОУГ у формі ХГК стала закономірною захисною реакцією харківської інтелігенції на чолі з В. Доленком як на більшовицький тоталітаризм, так і на спроби емісарів ОУН(м) монополізувати політичний простір міста. З'ясовано, що концептуально ХГК поділяв кінцеву мету київської УНРади (відновлення демократичної держави), однак кардинально відрізнявся тактикою: комітет свідомо відмовився від прямих політичних переговорів з окупантами щодо статусу України, зосередившись на розбудові національних структур «знизу».

Встановлено, що головним інструментом реалізації державотворчих інтенцій ОУГ стала системна кадрова експансія. Активу ХГК вдалося монополізувати ключові посади в ХМУ, витіснивши російсько-монархічні кола та радянську агентуру. Доведено, що кульмінацією цієї стратегії стало усунення навесні 1942 р. неефективного обербургомістра О. Крамаренка на тлі масового голоду та реорганізація апарату ХМУ. Досвід ХГК підтверджує наявність самостійницького потенціалу на Слобожанщині, який діяв паралельно зі структурами інтегрального націоналізму.

Ключові слова: Харків, Харківський громадський комітет, Організована Українська Громадськість, Харківська міська управа, місцеве самоврядування, нацистська окупація, тіньовий уряд, націоналізм, Володимир Доленко, кадрова політика

* *Топчій Даніїл Сергійович* – аспірант кафедри історії України, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна); ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7946-9084; e-mail: daniil.topchii@hnpu.edu.ua

CC BY 4.0

Вступ. Історія функціонування органів місцевого самоврядування та суспільно-політичних інституцій в умовах нацистської окупації України (1941-1944 рр.) залишається одним із найскладніших дискусійних напрямів сучасної історичної науки. Донині тема українського національного спротиву на Слобожанщині залишалася поза увагою дослідників, а з початком її вивчення у 1990-х рр. фокус уваги змістився винятково на діяльність похідних груп Організації Українських Націоналістів (ОУН). Натомість поза належною увагою дослідників залишався місцевий вимір національного спротиву – спроби самоорганізації автохтонної національно свідомої інтелігенції, яка намагалася використати вузькі можливості окупаційного режиму для збереження суб'єктності та порятунку населення від гуманітарної катастрофи. Яскравим прикладом такого явища є діяльність Харківського громадського комітету (ХГК) – координаційного центру націоналістичного об'єднання «Організованої Української Громадськості» (ОУГ). Дослідження механізмів формування ХГК як «тіньового уряду», його інституційної архітектури та тактики кадрової експансії в систему місцевої окупаційної адміністрації є актуальним науковим завданням, що дозволяє розкрити державотворчі інтенції місцевої еліти.

Мета статті – комплексно проаналізувати організаційну структуру, політико-ідеологічну парадигму й управлінську діяльність ХГК як координаційного центру ОУГ в умовах нацистської окупації Харкова 1941-1943 років.

Методологічне підґрунтя статті базується на принципах історизму, наукової об'єктивності та системності. Важливу роль відіграє інституційний підхід, застосований для аналізу функціональної структури ХГК і товариства «Просвіта». З огляду на потребу детального вивчення кадрової політики у Харківській міській управі (ХМУ), ефективним виявився просопографічний метод, що дозволив виокремити ідейно-політичні угруповання всередині адміністративного апарату та простежити механізми їхньої ротації.

Огляд літератури та джерел. Важливе значення для розуміння загального контексту окупаційного режиму та функціонування місцевого самоврядування у Харкові мають фундаментальні розвідки Анатолія Скоробогатова, а також німецьких дослідників Гюнтера Фрідріха та Лаури Екль[1]. Релігійний аспект і діяльність української інтелігенції частково висвітлені у монографіях Юрія Волошина та Віри Казимір[2]. Проте в існуючій історіографії досі простежується тенденція до ототожнення місцевого активу ОУГ зі структурами інтегральних націоналістів або ж спрощення їхньої діяльності до рівня ситуативної колаборації.

Дослідження спирається на репрезентативний комплекс як неопублікованих архівних матеріалів, так і надрукованих джерел (мемуаристики та періодики).

[1] *Скоробогатов А.В.* Харків у часи німецької окупації (1941-1943). Харків: Прапор, 2004. 368 с.; *Eckl L.* „Dafür hängen einen die Deutschen, aber hungrig muss ich Risiken eingehen." Besatzungsalltag in der Charkiwer Oblast im Zweiten Weltkrieg. *Einsicht 2023: Bulletin des Fritz Bauer Instituts* / Fritz Bauer Institut. Frankfurt am Main, 2023. S. 18–28; *Friedrich G.* Kollaboration in der Ukraine im Zweiten Weltkrieg. Die Rolle der einheimischen Stadtverwaltung während der deutschen Besetzung Charkows 1941 bis 1943: Inauguraldissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie / Ruhr-Universität Bochum. Bochum, 2008. 301 s.

[2] *Волошин Ю.* Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.): монографія. Полтава, 1997. 127 с.; *Казимір В.А.* «Правда і добра воля переможуть». Життя та діяльність Василя Дубровського в Україні (1897-1943): монографія / наук. ред. *О.Б. Коваленко*. Харків; Чернігів: Видавець Олександр Савчук, 2018. 312 с.

CC BY 4.0

Документальну основу становлять фонди Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), Архіву управління СБУ в Харківській області, Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ) та Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Особливу цінність становлять агентурні розробки («Слобожани», «Гризун»), кримінальні (І. Севостьянова, Г. Гармаша й ін.) та літерні справи радянських органів держбезпеки[3].

Окремий пласт джерел становить еміграційна мемуаристика та публіцистика безпосередніх учасників подій. Сюди належать спогади В. Доленка (упорядковані Ю. Семенком), О. Семененка, П. Байбака, а також опубліковані нотатки В. Дубровського, Л. Дражевської та О. Соловей[4], які дозволяють реконструювати ідеологічну парадигму та внутрішню конспіративну структуру ОУГ. Важливим доповненням слугують матеріали періодичних видань, (зокрема, часопис «Нова Доба», журнали «Сучасність» і «Наше життя»), що окремо висвітлювали біографії репрезентантів дослідження та перебіг українського життя в місті[5].

Виклад основного матеріалу. Встановлення нацистського окупаційного режиму в Харкові супроводжувалося докорінною трансформацією суспільно-політичного ландшафту міста. Процес інституціоналізації українського націоналістичного руху розпочався синхронно зі вступом німецьких військ. Специфіку формування цього середовища охарактеризував шеф Мереф'янського сільського району Харківської області Петро Байбак: «...до творення нового життя повиходили... петлюрівці і самостійники старшого віку, деякі з них навіть учасники будови української держави 1917-1920 рр.»[6].

Рушійними силами процесу національного відродження у Харкові виступили прибулі учасники похідної групи ОУН(м) Богдана Онуфрика (Коника) та місцева національно свідома інтелігенція, що почала гуртуватися навколо відомого адвоката й учня Миколи Міхновського – Володимира Доленка, який повернувся до Харкова за два дні до окупації[7]. Зв'язки національних рухів у місті відзначалися складною та суперечливою динамікою. У перші тижні окупації місцеві діячі та прибулі емісари ОУН(м) робили спроби об'єднатися, керуючись взаємною потребою в організаційних ресурсах[8]. В. Доленко

[3] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 1. 165 арк.; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. 173 арк.; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 1. 379 арк.; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 2. 84 арк.; АУ СБУ в Харківській обл. Спр. 035617. 140 арк.; АУ СБУ в Харківській обл. Спр. 035099. 117 арк.; ГДА СБУ. Спр. 99615. Т. 4. 218 арк. та інші.

[4] *Байбак П.Т.* Смолоскип ОУН на Слобожанщині. *На зов Києва: Український націоналізм у ІІ світовій війні*: збірник статей, спогадів і документів / ред.: *К. Мельник, О. Лащенко, В. Верига*. Торонто; Нью-Йорк: Видавництво «Новий Шлях», 1985. С. 264-276; *Доленко В.А.* В Харкові під німецькою окупацією. *Пам'яті В.А. Доленка* / *Ю. Семенко*. Мюнхен: Союз Земель Соборної України – Селянська Партія, 1975. С. 41-54; *Дубровський В.В.* Наш держплян (з спогадів «Через 20 років»). *«Дрібні замітки на великі теми»: сторінки мемуарів та публіцистики* / упоряд. *В.А. Казимір*. Харків; Чергінів: Видавець Олександр Савчук, 2020. С. 232-236; *Соловей О.* У Просвіті і навколо. *Харків у роки німецької окупації 1941-1943: спогади*. Ч. 2 / *Л. Дражевська, О. Соловей*. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1985. С. 5-29.

[5] Відновлення «Просвіти» у Харкові. *Нова Доба* (Берлін). 1942. 1 березня. № 9 (29); *Розгін Є.* Марія Недужа. *Наше життя* (США). 1954. грудень. Ч. 11. С. 28-29; *Марченко П., Шевельов Ю.* Олександр Семененко: 27 серпня 1898 – 1 червня 1978. *Сучасність* (США). 1978. листопад. Ч. 11 (215). С. 68-76.

[6] *Байбак П.Т.* Смолоскип ОУН на Слобожанщині... С. 272 й інші. *Марченко П., Шевельов Ю.* Олександр Семененко: 27 серпня 1898 – 1 червня 1978. *Сучасність* (США). 1978. листопад. Ч. 11 (215). С. 68-76.

[7] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 1. Арк. 5.

[8] Ibid. Арк. 9зв.

CC BY 4.0

демонстрував значні організаційні здібності у консолідації місцевої інтелігенції для формування національного міського управління, тоді як лідер ОУН(м) у Харкові Б. Коник намагався інтегрувати цей кадровий потенціал у розбудову підконтрольних місцевих структур, ігноруючи ОУГ як самостійницький рух.

Інституціоналізація оточення В. Доленка супроводжувалася пошуком власної самоідентифікації. Найбільш поширеною самоназвою групи, що утвердилася серед її активу, став концепт «Організована Українська Громадськість» (ОУГ)[9]. В. Доленко у спогадах зазначав, що задля встановлення контролю над життям міста було ухвалено рішення «з членів в свій час репресованої в Харкові запільної "Шістки"[10] та виявлених тепер ідейних громадських діячів» створити «Громадський провід», який мав функціонувати через легальні та напівлегальні структури[11].

З кінця жовтня 1941 р. в Харкові серед національно свідомих спільнот виникла ідея заснування координаційного центру. Поштовхом до цього стали поширені чутки про створення у Львові чи Києві українського уряду на чолі з Володимиром Винниченком або Дмитром Донцовим і функціонування Українських Національних Рад (УНРад)[12]. Побутувала думка, що Вермахт дозволить утворити подібну структуру й у Харкові, яка мала б «очолити українську громадськість і прагнути втілення заходів, спрямованих на повне та швидке національне відродження та перехід провідної ролі в житті міста та країни до українців»[13].

За даними агента НКВС Василя Потієнка (Сорбонін), ініціатива заснування легальної організації первинно належала емісарам ОУН(м) Б. Конику та Я. Кравчуку, з перспективою її подальшої трансформації в національну раду ОУН(м)[14]. Емісари прагнули створити орган, який керував би українською громадськістю та вимагав від окупаційної влади передачі повноважень українцям[15]. Дізнавшись про наміри оунівців щодо підбору кадрів, В. Доленко перехопив ініціативу. Його метою було формування комітету виключно з перевірених осіб для діяльності в напівлегальній площині, щоб уникнути репресій[16].

Фактичне зародження Харківського громадського комітету відбулося вже на п'ятий день окупації. В. Доленко склав установчий документ 29 жовтня 1941 р.: «Протокол Харківського Громадського комітету, 29.X.41 р. Харків. Нижче підписані громадяни, беручи на увагу, що окупаційна влада московських большевиків знищена збройною рукою німецької армії, що припинена насильно большевиками громадська діяльність у Харкові може бути відновлена нині, оголошують себе Громадським комітетом і приступають до роботи. Діючи за територіальним і галузевим принципами»[17]. Отже, створення ХГК було зумовлене як прагненням інституціоналізації ОУГ, так і захисною реакцією місцевої еліти на спроби емісарів ОУН(м) монополізувати політичне життя міста.

---

[9] *Панківський К.* В.А. Доленко – «ентузіаст єднання». *Пам'яті В.А. Доленка* / *Ю. Семенко*. Мюнхен: Союз Земель Соборної України – Селянська Партія, 1975. 63 с.

[10] «Шістка» – громадсько-політична організація В. Доленка у 1920-х рр., покликана створити передумови для відокремлення України від СРСР у соціал-демократичну державу республіканського типу.

[11] *Доленко В.А.* В Харкові під німецькою окупацією. *Пам'яті В.А. Доленка*... С. 53.

[12] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 19, 54; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 2. Арк. 33.

[13] ГДА СБУ. Спр. 99615. Т. 4. Арк. 113зв.

[14] Ibid. Арк. 113зв., 164зв.

[15] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 2. Арк. 25.

[16] Ibid. Арк. 55.

[17] *Доленко В.А.* В Харкові під німецькою окупацією. *Пам'яті В.А. Доленка*... С. 41.

CC BY 4.0

Засадничий протокол першими підписали ініціатор об'єднання В. Доленко, його учень ще з часів УНР С. Черняєв та інженер М. Романенко (останній погодився на цей крок після вагань, зумовлених суворими реаліями воєнного стану). Четвертим співзасновником став професор педагогіки П. Ковалівський. До організаційного ядра ХГК також долучилися дехто на прізвище Станіславський та юрист О. Семененко[18], що був адвокатом В. Доленка у 1920-х роках[19]. Надалі підписи під протоколом не збиралися, проте до комітету почали активно приєднуватися інші громадські діячі, незалежно від наявності в них комуністичного минулого. Установчий протокол, вочевидь, залишився єдиним офіційним документом організації, оскільки подальші засідання не протоколювалися з міркувань конспірації як від нацистської окупаційної влади, так і від радянської агентури[20].

Дискусійним залишається питання щодо офіційного дозволу окупаційних структур на заснування ХГК. Більшість джерел свідчать про те, що комітет ніколи не був офіційно дозволений німецькою владою[21]. Твердження професора В. Дубровського в повоєнних мемуарах про те, що німці «так і не догадалися про цю нашу організацію»[22], видається перебільшенням. Насправді окупаційна адміністрація була поінформована про існування комітету через регулярні доноси прибічників тодішнього бургомістра О. Крамаренка та інфільтрованих агентів НКВС, які позиціонували ХГК перед СД і гестапо як «нелегальний орган влади самостійників»[23]. У зібраних О. Семененком документах простежується, що німецька влада певною мірою толерувала комітет та підтримувала його авторитет, оскільки антибільшовицька спрямованість ХГК ситуативно збігалася з інтересами окупантів[24]. За агентурними даними агента НКДБ за оперативним псевдонімом «Світозар», роботу організації було попередньо узгоджено з гестапо[25]. Це опосередковано підтверджується показаннями Юхима Долгорученка, згідно з якими В. Доленко, прагнучи заспокоїти побоювання соратників щодо можливих репресій, запевняв: «не бійтеся, це питання узгоджено з відповідними організаціями»[26].

Концептуально ХГК був подібний до УНРади в Києві, утвореної 5 жовтня 1941 р. з ініціативи Олега Кандиби (Ольжича). Обидві інституції мали спільну кінцеву мету – відновлення української державності з демократичним (народоправним) устроєм, своїм головним ворогом вважали більшовизм та прагнули консолідувати науково-культурну еліту для розбудови національного життя. Водночас інституції кардинально відрізнялися за тактичними підходами, статусом і методами діяльності[27].

---

[18] Ibid. Арк. 41–42; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 2. Арк. 18; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 3. Арк. 37.

[19] ГДА СБУ. Спр. 76042-фп. Арк. 40.

[20] *Дубровський В.В.* Харківський український громадський комітет на другому етапі (з спогадів «Через 20 років»). *Дрібні замітки на великі теми» : сторінки мемуарів та публіцистики* / упоряд. *В.А. Казимір*. Харків; Чернігів: Видавець Олександр Савчук, 2020. С. 198.

[21] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 1. Арк. 25.

[22] *Дубровський В.В.* Харківський український громадський комітет… С. 197.

[23] *Доленко В.А.* В Харкові під німецькою окупацією. *Пам'яті В.А. Доленка…* С. 53; ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 523. Арк. 23; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 19.

[24] Преса про В.А. Доленка. *Пам'яті В.А. Доленка…* С. 310.

[25] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 3. Арк. 37.

[26] АУ СБУ в Харківській обл. Спр. 035099. Арк. 17.

[27] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 1. Арк. 57–57зв.; Україна в Другій світовій війні у документах: збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1: / упоряд. *В. Косик*; пер.: *В. Кам'янець* та ін. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1997. С. 331.

CC BY 4.0

Якщо УНРади позиціонували себе як загальнонаціональні представницькі органи (своєрідні протопарламенти), що мали репрезентувати інтереси всього народу перед окупаційною владою, то ХГК діяв насамперед як локальний координаційний осередок ОУГ та «тіньовий уряд» Харкова. Цю тезу підтверджує економіст Михайло Павлюк, що характеризував комітет як «політичну платформу» для організації підпільного руху[28], а композитор Валентин Костенко, який в період нацистської окупації працював завідуючим підвідділу містецтв ХМУ, окреслював його як альтернативний орган влади, що «претендував на керівництво міською управою»[29]. При цьому, за даними Василя Дубровського, базовим принципом ХГК було закладено правило: «не розпочинати самим жодних політичних переговорів з окупантами» щодо статусу України, а натомість «дбати про впорядкування власного життя» та набуття «моральної і матеріяльної» сили[30].

Формуючи власну політичну парадигму на противагу тактиці львівських і київських діячів УНРад, В. Доленко свідомо обрав назву «Громадський комітет» замість «Національної ради», аби не провокувати окупаційну владу гучними політичними деклараціями[31]. Хоча стратегічною метою організації залишалася підготовка бази для відновлення суверенної держави шляхом планомірної розбудови національних структур «знизу»[32], у середовищі ОУГ ця державницька теза функціонувала виключно як внутрішня теоретична візія. ХГК не претендував на роль національного уряду, виходячи з того, що політичні переговори з німцями може вести лише незалежний уряд у Києві або загальнонаціональне партійне об'єднання[33]. Відповідно, головний вектор діяльності комітету зосереджувався на поступовій українізації та опануванні ключових сфер адміністративно-господарського, суспільно-політичного й культурного життя Харкова.

Попри масштабність амбіцій, діяльність ХГК розгорталася без єдиного задокументованого плану. Повноцінного тексту програми комітету донині не виявлено. Найімовірніше, з міркувань конспірації такого документа взагалі не існувало, як і регулярних протоколів засідань. Свідчення лідера харківського кооперативного руху Г. Гармаша підтверджують, що навіть усередині активу не було чіткого розуміння щодо наявності офіційної програми: «...можливо, до моєї появи, тобто до кінця лютого 1942 року, розглядалася чи затверджувалася програма цієї організації, а може, її й зовсім не було, але в ті дні, коли я був присутній, таке питання не вирішувалося»[34].

Водночас відсутність формалізованої програми не означала ідеологічного вакууму організації. Згідно з другим пунктом установчого протоколу, політичний курс комітету визначався концептуальною тріадою: «суверенна українська держава, боротьба з большевизмом, лояльне ставлення до німецької армії»[35]. Ці орієнтири підтверджуються й агентурними даними радянських органів безпеки. Зокрема, В. Потієнко у донесеннях

[28] *Павлюк М.* Харківський період громадської діяльності Володимира Андрійовича Доленка. *Пам'яті В.А. Доленка*... с. 38.
[29] АУ СБУ в Харківській обл. Спр. 035837. Т. 1. Арк. 76.
[30] *Казимір В. А.* «Правда і добра воля переможуть»... С. 230.
[31] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 1. Арк. 55зв.
[32] Ibid. Т. 3. Арк. 37; ГДА СБУ. Спр. 99615. Т. 4. Арк. 73зв., 74зв., 125зв.
[33] *Казимір В. А.* «Правда і добра воля переможуть»... С. 230.
[34] ГДА СБУ. Спр. 99615. Т. 4. Арк. 122.
[35] *Доленко В.А.* В Харкові під німецькою окупацією. *Пам'яті В.А. Доленка*... С. 41.

CC BY 4.0

зазначав, що ініційоване В. Доленком у листопаді 1941 р. гуртування громадськості базувалося на ідентичних принципах: безкомпромісній боротьбі з більшовизмом як деструктивною системою, тактичній підтримці німецької армії та всеукраїнській консолідації задля здобуття рівноправного статусу «в концерті європейських держав» після завершення війни[36].

Більш деталізовані державотворчі засади озвучив професор В. Дубровський на одному з робочих засідань ХГК, присвяченому аграрним питанням. Намагаючись концептуально вписати український інтерес у німецьку геополітичну модель, як держави-сателіта або повноцінного партнера Німеччини, він декларував необхідність встановлення демократичного республіканського устрою з репрезентативно-парламентарним режимом, забезпечення свободи слова і віровизнання, недоторканності приватної власності, ліквідації колгоспної системи та утвердження аграрного профілю економіки[37].

Остаточна інституціоналізація комітету відбулася в листопаді 1941 року. Для представництва назовні та залучення ширших кіл інтелігенції формальним головою ХГК було призначено професора інженерно-будівних наук та архітектури Миколу Сліпченка. До керівного складу також увійшли: професор-історик Василь Дубровський, проректор Харківського університету математик Хома Рябокінь, колишній колковник Армії УНР Трохим Грінченко та голова Облспоживспілки Аркадій Яременко[38]. Секретарем організації став Сергій Черняєв (у деяких джерелах на цій посаді фігурують також Оксана Соловей та Микола Кононенко)[39]. Загальна кількість членів ХГК становила приблизно 50 осіб[40], серед яких траплялися й поодинокі члени ОУН(м). Варто наголосити, що, попри формальну відсутність В. Доленка в офіційному керівництві ХГК, де-факто він залишався його беззаперечним лідером, який одноосібно ухвалював ключові рішення[41].

Структура ХГК від самого початку формувалася з прицілом на розбудову майбутнього державного апарату. Наприклад, комісія з народної освіти поділялася на профільні підкомісії, які В. Доленко концептуально розглядав як майбутні департаменти міністерства освіти[42]. Загалом у складі комітету функціонували спеціалізовані галузеві секції та комісії, покликані розробляти конкретні плани для кожної сфери життєдіяльності Харкова та області: сільськогосподарська (аграрна), промислова, технічна, торговельна, кооперативна, освітянська, податкова, адміністративна, фінансова, церковна та охорони здоров'я[43]. Їхня зона відповідальності безпосередньо корелювала з назвами: вони займалися підготовкою аналітичних доповідей із поточних адміністративно-господарських і культурних питань, які згодом затверджувало керівне ядро комітету.

[36] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 18.
[37] ГДА СБУ. Спр. 99615. Т. 4. Арк. 126–126зв.; *Дубровський В.В.* Наш держплян (з спогадів «Через 20 років»). *Дрібні замітки на великі теми»...* С. 233.
[38] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 19; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 1. Арк. 25; ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 523. Арк. 16.
[39] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 1. Арк. 68, 76зв., 78.
[40] Преса про В.А. Доленка. *Пам'яті В.А. Доленка...* С. 310.
[41] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 3. Арк. 38; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 1. Арк. 24.
[42] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 1. Арк. 104зв.
[43] Ibid; ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 90. Арк. 17–18; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 1. Арк. 55зв.; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 3. Арк. 44; АУ СБУ в Харківський обл. Спр. 035099. Арк. 74, 76зв.

CC BY 4.0

Визначення точного персонального керівництва цих підрозділів ускладнювалося тим, що відділи ХГК де-факто дублювали структуру відновленого товариства «Просвіта». Проте, незалежно від формальної підпорядкованості, управління здійснювалося за єдиною схемою: В. Доленко особисто формував комісію з вузького кола довірених осіб і лише після налагодження її роботи (коли вона «ставала на ноги») передавав безпосереднє керівництво комусь зі свого активу[44].

Організаційна та координаційна робота Харківського громадського комітету здійснювалася у форматі дворівневої системи засідань – легальних (широких) та нелегальних (конспіративних). Легальні збори проводилися під вивіскою товариства «Просвіта» в приміщенні Будинку національної культури на вул. Дарвіна, 4. Ці заходи були багатолюдними (збирали понад 100 осіб) і відкритими для громадськості, маючи переважно звітний характер. Зокрема, відповідальний секретар ХМУ та одночасно агент НКВС К. Полуведько щомісяця виступав на них із доповідями про роботу міської управи[45]. Показово, що під час таких зборів у президії перебував провідник емісарів ОУН(м) Б. Коник, тоді як секретар ХГК С. Черняєв здійснював пропускний контроль учасників біля входу[46].

Основна координаційна робота комітету як тіньового центру управління містом здійснювалася на закритих нарадах, що відбувалися щонеділі вдень. Початково місцем їх проведення слугувала квартира секретаря комітету С. Черняєва на Шатилівці (пров. Фанінський, 3), а згодом – помешкання В. Доленка на вул. Ветеринарній, 32 (нині – вул. Свободи)[47]. Ці конспіративні збори налічували в середньому 20 осіб, потрапити на які можна було виключно за персональним запрошенням. На засіданнях заслуховувалися доповіді керівників міських установ та їхніх підрозділів. Серед присутніх фігурував актив ОУН(м) (зокрема Б. Коник, М. Кононенко, В. Кривенко), а також К. Полуведько, який на той момент прикривався націоналістичним статусом[48].

На нарадах ХГК обговорювався широкий спектр питань, що поєднували стратегічне політичне планування з вирішенням нагальних проблем виживання прифронтового міста. У доповідях на стратегічні теми питання ставилися так, як «цього вимагали, на думку ДОЛЕНКА [так у тексті], інтереси української національної держави, незалежно від того, чи це збігається чи ні з вимогами німецької влади»[49]. Пріоритетним практичним завданням стало перебирання контролю над кадровими змінами в ХМУ та інших адміністративних структурах. Тодішній бургомістр О. Крамаренко не мав авторитету серед української громадськості, ігнорував націоналістичний фактор і уникав координації своїх дій із ХГК[50]. Через це представники ОУГ піддавали міську управу нищівній критиці, звинувачуючи її у засиллі російських «єдінонєдєлімовців»[51], а саму групу обербургомістра таврували як «кадетсько-білогвардійсько-офіцерське об'єднання»[52].

---

[44] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 22.
[45] Ibid. Т. 1. Арк. 9, 56.
[46] Ibid. Арк. 10зв.
[47] *Дубровський В.В.* Харківський український громадський комітет… С. 196; Харківщина у роки Великої Вітчизняної війни: збірник документов и материалов / уклад. *О.В. Дьякова*. Харьков: Видавництво «САГА», 2010. С. 149.
[48] АУ СБУ в Харківській обл. Спр. 035617. Арк. 18-19.
[49] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 123.
[50] Ibid. Спр. 10846. Т. 1. Арк. 22.
[51] *Доленко В.А.* В Харкові під німецькою окупацією. *Пам'яті В.А. Доленка*… С. 44.
[52] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 59-59зв..

CC BY 4.0

Паралельно процес інституціоналізації націоналістичного руху розгортався на базі товариства «Просвіта», діяльність якого була заборонена радянською владою ще в 1919 році[53]. Усвідомлюючи абсолютну нетерпимість німецької адміністрації до українських політичних інституцій, провідники ОУГ постали перед екзистенційною дилемою: ХГК потребував розширення сфери впливу, але мусив діяти в умовах суворих обмежень[54], аби не повторити долю ліквідованої 17 листопада 1941 р. київської УНРади. Тому відновлення товариства в Харкові стало для національно орієнтованої інтелігенції ключовим інструментом легальної роботи та системного обстоювання українських інтересів. В. Доленко розглядав «Просвіту» як один із трьох наріжних каменів (разом із незалежною церквою та кооперацією) для залучення мас на бік національного руху[55].

Інституційна архітектура новоствореного товариства дублювала функціональну структуру ХГК. Коли у січні 1942 р. окупаційна влада формально розпустила комітет, легальне представництво та функції захисту інтересів населення перебрала на себе «Просвіта»[56]. На практиці ж відбувся прорахований організаційний ризик: ХГК перейшов у підпілля, а апарат «Просвіти» прямо ототожнювався зі структурою Громадського комітету, де «юридичною особою… був Дубровський, а фактичним керівником – Доленко»[57].

Комплексний аналіз джерельної бази дає підстави підтвердити фіксовану в радянських агентурних матеріалах тезу про фактичну монополізацію кадрової політики В. Доленком. Призначення очільників міської управи, закладів освіти, промислових і кооперативних установ рідко відбувалося без його візи, а ті нечисленні службовці, яким вдавалося обійняти посади без відповідної санкції, згодом цілеспрямовано витіснялися через їхні ідейні переконання. Ключовим критерієм кадрового відбору слугувала належність до «сфери громадської орбіти» (тобто активу ОУГ)[58]. Щодо інших осіб В. Доленко запровадив своєрідну картотеку діячів науки, культури та господарства міста, сегментувавши їх на три категорії: ворожі до українського руху (переважно російські шовіністичні кола та прихована радянська агентура, з якими велася безкомпромісна боротьба), індиферентні та співчуваючі (ті, хто зберігав позаорганізаційний статус)[59]. Відповідно до цієї класифікації вибудовувалися міжособистісні комунікації та застосовувалися різні методи: від схиляння до співпраці на користь української справи до відкритого бойкоту опонентів[60].

Процедура призначення від ХГК передбачала попередню індивідуальну співбесіду з В. Доленком або колегіальне узгодження[61]. Особи, які увійшли в цю «орбіту», зобов'язувалися регулярно відвідувати таємні засідання на вул. Ветеринарній, 32, погоджувати власні управлінські кроки з керівництвом та неухильно проводити

[53] Відновлення «Просвіти» у Харкові. *Нова Доба* (Берлін). 1942. 1 березня. № 9 (29).
[54] *Дубровський В.В.* Відновлення харківської «Просвіти» (з спогадів «Через 20 років»). *Дрібні замітки на великі теми»…* С. 163.
[55] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 1. Арк. 104зв.
[56] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 523. Арк. 23; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 56.
[57] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 3. Арк. 53.
[58] Ibid. Спр. 10846. Т. 2. Арк. 15.
[59] Ibid. Спр. 17. Т. 2. Арк. 121–122.
[60] Ibid. Спр. 9641. Т. 1. Арк. 58.
[61] Ibid. Спр. 10846. Т. 1. Арк. 24.

CC BY 4.0

«українську лінію» на робочих місцях. Відтак на засіданнях комітету систематично обговорювалися питання залучення до роботи «свідомих українських елементів» та їхньої планомірної розстановки на відповідальні посади.

Аналіз кадрового складу ХМУ кінця 1941 р. підтверджує, що більшість стратегічних адміністративних посад обіймав саме актив ХГК. Від моменту офіційного оформлення Президії ХМУ (21 листопада 1941 р.) її першим заступником став М. Сліпченко[62], а 1 січня 1942 р. за сприяння В. Доленка до керівництва долучився юрист О. Семененко[63]. Тотальна кадрова експансія охопила ключові структурні підрозділи міської адміністрації: земельний відділ очолив М. Ветухів (із заступником І. Відмичем-Бандурою)[64], фінансовий – В. Сенник[65], М. Мартиненко та В. Світличний стали заступниками підвідділів торгівлі та сільського господарства відповідно господарського[66], відділ суспільної опіки – М. Міщенко[67], а персональний відділ перейшов під контроль Т. Гребінки[68]. У сфері освіти й культури позиції закріпили І. Холодняк та О. Попов (який невдовзі залишив посаду начальника підвідділу вищої освіти через конфлікт із Я. Столяровим)[69], керівництво Харківським міським банком здобув Т. Недужий[70], а в релігійному відділі фактичне управління здійснював В. Потієнко з огляду на неефективність формального очільника Г. Лебединського[71].

Вплив ОУГ поширювався далеко за межі міської управи, охоплюючи наукові та господарські установи регіону. Завдяки протекції комітету М. Ветухів обійняв посаду ректора Харківського університету (проректором став Х. Рябокінь), А. Яременко очолив Обласну спілку споживчої кооперації, а М. Мартиненко – обласну контору «Заготзерно»[72].

Кадрова експансія сприяла поступовій українізації міської адміністрації та районних бургомістратів. 22 листопада 1941 р. до складу президії ХМУ четвертим членом було введено професора М. Ветухова[73]. Того ж дня своїм колегіальним рішенням президія ухвалила низку заходів у межах доповіді К. Полуведька «Про надання українського лиця Міській Управі». По-перше, українська мова проголошувалася єдиною офіційною мовою ХМУ: усі службові розмови, офіційне листування та внутрішнє діловодство мали вестися виключно нею (хоча де-факто вона використовувалася нарівні з німецькою). По-друге, при працевлаштуванні впроваджувалася вимога приймати лише тих осіб, які досконало

[62] Ibid. Спр. 17. Т. 2. Арк. 194.
[63] *Скоробогатов А.В.* Харків у часи нацистської окупації... С. 134.
[64] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 16; *Дражевська Л.* Діяльність органів самоврядування і громадських організацій у Харківській області в 1941-43 рр. Харків у роки німецької окупації 1941-1943: спогади. Ч. 2 / *Дражевська Л., Соловей О.* Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1985. С. 9.
[65] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9992. Арк. 78.
[66] Ibid. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 114; *Скоробогатов А.В.* Харків у часи нацистської окупації... С. 152.
[67] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 1. Арк. 12.
[68] Ibid. Т. 2. Арк. 36.
[69] Ibidem.
[70] Ibid. Арк. 16.
[71] *Волошин Ю.* Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.): монографія. Полтава, 1997. С. 105.
[72] *Казимір В.А.* «Правда і добра воля переможуть»... С. 190; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 3. Арк. 217; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 1. Арк. 36.
[73] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 17. Т. 2. Арк. 190.

CC BY 4.0

володіли українською мовою. По-третє, постанова зобов'язала перевірити весь наявний штат управ щодо рівня володіння нею. Для проведення цієї перевірки, а також ревізії окладів і роботи районних уповноважених, було створено спеціальну комісію, до якої увійшли відповідальний секретар управи К. Полуведько, заступник керівника адмінвідділу М. Гадзинський і керівник персонального відділу В. Баланський[74].

Паралельно зі зміцненням адміністративних позицій, у місті катастрофічно загострювалася гуманітарна криза взимку 1941-1942 рр., тому проблема масового голоду стала пріоритетною в порядку денному комітету[75]. В. Доленко регулярно скликав засідання винятково для пошуку шляхів її вирішення. На нарадах обговорювалися заходи щодо видачі борошна (німецького пайка) та хліба всьому населенню Харкова, створення нових і розширення наявних громадських їдалень, а також питання цільового продовольчого забезпечення української інтелігенції – насамперед освітян і членів «Просвіти»[76]. Зокрема, напередодні Різдва 1941 р. було ухвалено рішення надіслати меморандум до фельдкомендатури з проханням дозволити святкову видачу хліба всім містянам[77].

Соціально-економічний блок питань також охоплював розв'язання комунально-побутових та проблем охорони здоров'я міста. На засіданнях ХГК регулярно заслуховувалися звіти профільних керівників щодо забезпечення населення та установ паливом, відновлення роботи міського водогону й електроенергії, організації соціальної опіки, функціонування місцевого Червоного Хреста та ремонту муніципальних приміщень[78]. Для прикладу, голова Облспоживспілки А. Яременко доповідав про плани роботи своєї організації, керівниця відділу харчування міської управи А. Олешко – про роботу їдалень, очільник відділу охорони здоров'я І. Міщенко – про медичну сферу, а керівник відділу пропаганди ХМУ В. Кривенко інформував комітет про перспективи організації Будинку національної культури та випуск українських газет[79].

Відтак модель діяльності ХГК засвідчила чітку тенденцію до легітимізації власного впливу через апеляцію до найбільш гострих соціальних запитів населення, постраждалого від радянської та нацистської політик. Члени комітету намагалися маневрувати між вимогами окупанта та національними інтересами: з одного боку, вони тактично декларували лояльність «новому порядку», а з іншого – розглядали як кінцеву політичну мету створення незалежної держави. Також аналіз кадрового складу організації дає змогу стверджувати, що це було насамперед об'єднання місцевої інтелектуальної еліти, а не політичних авантюристів.

До весни 1942 р. функціонування ХМУ остаточно перетворилося на арену жорсткої боротьби між різними ідейними угрупованнями, що розгорталася на тлі німецького терору та масового голоду. Позиції обербургомістра О. Крамаренка перед містянами суттєво послабилися внаслідок безперервного колапсу муніципального господарства та катастрофічної смертності цивільного населення. За даними короткого статистично-

[74] Ibid.
[75] *Доленко В.А.* В Харкові під німецькою окупацією. *Пам'яті В.А. Доленка*... С. 50.
[76] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 153; АУ СБУ в Харківській обл. Спр. 035099. Арк. 22зв.
[77] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 1. Арк. 104зв.
[78] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 153; *Доленко В.А.* В Харкові під німецькою окупацією. *Пам'яті В.А. Доленка*... С. 50.
[79] АУ СБУ в Харківській обл. Спр. 035099. Арк. 22зв.; ГДА СБУ. Спр. 035952. Т. 1. Арк. 106зв.

CC BY 4.0

економічного довідника ХМУ, підготовленого під керівництвом проф. Т. Соснового, з 15 грудня 1941 р. по 1 лютого 1942 р. в Харкові офіційно зареєстрували 2103 смерті (з них 152 – діти до одного року)[80].

Скориставшись повною дискредитацією О. Крамаренка, навесні 1942 р. В. Доленко від імені ХГК очолив делегацію (за участю О. Семененка, В. Дубровського та Сиротенка) до командувача 6-ї німецької армії генерала Ф. Паулюса. Під час аудієнції делегація довела абсолютну адміністративну неспроможність чинної управи забезпечити життєдіяльність Харкова. Оскільки ці аргументи збіглися з потребою німецького командування у стабілізації тилу, наприкінці квітня 1942 р. О. Крамаренка було усунуто з посади[81].

Новим обербургомістром Харкова планувалося призначити Т. Недужого, однак він добровільно відмовився від пропозиції на користь адвоката О. Семененка[82], якого зрештою й було затверджено на цій посаді наприкінці квітня. Друге скликання ХМУ розпочалося в умовах повної руїни, голоду та репресій. За своєї каденції О. Семененко намагався посилити україноцентричність апарату, плекаючи надію на «майбутній переріст місцевих органів влади в апарат незалежної України»[83]. Після реорганізації Президії у квітні-травні 1942 р. відбулася нова хвиля кадрових призначень: персональний відділ очолив лояльний до В. Доленка М. Старієнко (замінивши радикального антисеміта-германофіла Г. Свинова)[84], фінансовий – національно орієнтований Сировський[85], правовий – І. Лисниченко[86], реорганізоване планово-економічне бюро – Т. Сосновий[87], відділ суспільної опіки – П. Козакевич[88], а влітку М. Міщенко замінив неефективного Є. Добровольського у відділі охорони здоров'я[89].

Водночас, як слушно зауважує А. Скоробогатов, прихід О. Семененка до влади не змінив ситуацію докорінно[90]. Радикальних зрушень у структурі, функціях та реальному рівні самостійності міського самоврядування не відбулося через жорстку узурпацію влади німецькою окупаційною адміністрацією.

В. Доленко розцінював ці кадрові зміни як власну політичну перемогу над «крамаренківцями» та російсько-монархічними колами[91]. Відтепер він де-факто сконцентрував у своїх руках значний обсяг влади в системі цивільного управління містом,

[80] Харківщина у роки Великої Вітчизняної війни... С. 99–100. Наведена оцінка кількості загиблих навмисно занижена, реальна кількість невідома, але зафіксована цифра померлих від голоду за 1942 р. (включаючи грудень 1941 р.) становить 13139 осіб [*Eckl L.* „Dafür hängen einen die Deutschen, aber hungrig muss ich Risiken eingehen." Besatzungsalltag in der Charkiwer Oblast im Zweiten Weltkrieg. *Einsicht 2023 : Bulletin des Fritz Bauer Instituts* / Fritz Bauer Institut. Frankfurt am Main, 2023. S. 19].
[81] *Скоробогатов А. В.* Харків у часи нацистської окупації... С. 138.
[82] *Розгін Є.* Марія Недужа. *Наше життя* (США), 1954, грудень. Ч. 11. С. 29.
[83] *Марченко П., Шевельов Ю.* Олександр Семененко: 27 серпня 1898 – 1 червня 1978. *Сучасність* (США). 1978. листопад. Ч. 11 (215). С. 73.
[84] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 17. Т. 2. Арк. 193.
[85] ГДА СБУ. Ф. 6 Спр. 75705-фп. Арк. 259.
[86] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 35.
[87] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 548. Арк. 50.
[88] *Скоробогатов А.В.* Харків у часи нацистської окупації... С. 163.
[89] ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 110. Арк. 108, 194.
[90] *Скоробогатов А.В.* Харків у часи нацистської окупації... С. 141.
[91] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 1. Арк. 59зв.

CC BY 4.0

отримавши змогу розподіляти посади серед української інтелігенції. Проте, попри вражаючу картину «кадрової монополії», його реальний вплив не був абсолютним. Зокрема, великі промислові підприємства Харкова перебували під безпосереднім управлінням німецького військово-господарського командування (Wi Kdo), тому на призначення їхнього персоналу В. Доленко мав лише опосередкований вплив[92]. До того ж остаточне рішення щодо будь-яких кадрових призначень завжди залишалося за німецькою фельдкомендатурою[93], яка могла скасувати наказ у разі виникнення найменших підозр щодо кандидата.

Крім того, навіть підтримувані В. Доленком діячі не завжди виступали у ролі сліпих виконавців. До осіб із довіреного кола, які виявляли непокору або саботували його директиви, застосовувалося своєрідне дисциплінарне стягнення у формі «громадського остракізму» та бойкоту. Показовим прикладом такого тиску стала ситуація із заступником керівника адміністративного відділу земельної управи І. Грінченком, який за порушення негласної субординації опинився в повній ізоляції від українського активу на шість місяців, аж поки не визнав власних помилок перед В. Доленком[94]. Аналогічний остракізм застосовувався і до В. Кривенка, конфлікт із яким виник на підґрунті тактичних розбіжностей: В. Кривенко гостро критикував обережну позицію В. Доленка, вимагаючи радикальних заходів – тотального захоплення всіх адміністративних посад і відкритого за Українську державу. Через категоричну відмову В. Кривенка визнати свою «провину», санкції з нього так і не зняли[95].

У другій половині 1942 р. концепт ХГК як «тіньового уряду» зберіг свою актуальність, однак інтенсивність кадрової роботи значно знизилася через відносну стабільність позицій доленківців у ХМУ та районних бургомістратах. Попри те, що від початку окупації німецькі каральні органи проводили регулярні арешти серед урядовців, втрати з-поміж прибічників ОУГ виявилися незначними. Відчутним ударом стали страти у вересні 1942 р. бургомістра 9-го району М. Горбаня та директора Харківського міського банку Т. Недужого через їхні зв'язки з ОУН(м)[96]. Після цього керівну посаду в банку вдалося передати М. Кекалу[97], проте замістити розстріляного райбургомістра своєю людиною вже не вийшло, оскільки 9-й район було приєднано до Петинського, який очолив П. Олійник-Кириєнко.

З наближенням лінії фронту та тимчасовою реокупацією Харкова Червоною армією в лютому 1943 р. діяльність координаційного центру зазнала суттєвої дестабілізації. Використовуючи легальні ресурси товариства «Просвіта», керівництво ХГК організувало евакуацію до Полтави та Києва не лише прибічників ОУГ, але й представників місцевої інтелігенції, які виявляли пасивний спротив комуністичному режиму[98] і не хотіли

[92] Ibid. Спр. 10846. Т. 1. Арк. 105.
[93] *Friedrich G.* Kollaboration in der Ukraine im Zweiten Weltkrieg. Die Rolle der einheimischen Stadtverwaltung während der deutschen Besetzung Charkows 1941 bis 1943: Inauguraldissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie / Ruhr-Universität Bochum. Bochum, 2008. S. 144.
[94] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9641. Т. 2. Арк. 15.
[95] Ibidem.
[96] *Соловей О.* У Просвіті і навколо. *Харків у роки німецької окупації*... С. 25; 15-ті роковини смерти В.А. Доленка. *Українська земля* (Мюнхен)/ 1986. Ч. 13. С. 4.
[97] *Скоробогатов А.В.* Харків у часи нацистської окупації... С. 153.
[98] *Казимір В.А.* «Правда і добра воля переможуть»... С. 239, 241.

CC BY 4.0

залишатися у радянському Харкові. Після повторного захоплення міста німецькими військами в березні 1943 р. цивільні установи відновили функціонування, а частина активу ОУГ повернулася до міста для продовження роботи[99].

Водночас провідне ядро ОУГ усвідомлювало непевність ситуації та планувало остаточно залишити прифронтовий Харків, перенісши свій координаційний центр до Києва. Реалізації цих намірів завадила жорстка протидія німецьких військово-господарських інстанцій, які прагнули зберегти необхідний адміністративно-технічний ресурс на місцях. Як наслідок, окупаційна влада примусово затримала на посадах у Харкові низку провідних фахівців: зокрема, М. Ветухова (якому в Києві вже готували місце ректора університету) та Л. Заболотного (котрому доручалося створити первинну матеріальну базу для розгортання власного руху у столиці)[100].

Зрештою, влітку 1943 р., замість заснування нової штаб-квартири, актив ОУГ опинився перед загрозою фізичного знищення. Під час остаточного відступу німецьких військ у серпні 1943 р. відбулася термінова масова евакуація: діячі ОУГ назавжди залишили Харків, прослідувавши транзитом через Київ, Вінницю та Львів далі на Захід (до Німеччини)[101]. Ці події де-факто поклали край інституційному існуванню Харківського громадського комітету на українських теренах.

Висновки. Інституціоналізація ОУГ у формі ХГК стала закономірною захисною реакцією автохтонної національно свідомої інтелігенції як на більшовицький тоталітаризм, так і на спроби емісарів ОУН(м) монополізувати політичний простір Харкова. Комітет став ключовою ланкою розбудови національних структур «знизу», свідомо відмовившись від гучних політичних вивісок на користь негласного управління. Водночас ХГК продемонстрував високий рівень організаційної гнучкості, вибудувавши ефективну дуалістичну модель діяльності. Поєднання конспіративного координаційного ядра та легального суспільного прикриття дозволило комітету консолідувати місцеву еліту, нівелювати ризики тотальних репресій та частково легітимізувати свій вплив у місті.

Головним досягненням державотворчих інтенцій ОУГ стала системна кадрова експансія. Комітету вдалося фактично монополізувати ключові посади в місті та значною мірою витіснити з адміністративного апарату представників російсько-монархічних кіл і законспіровану радянську агентуру. Кульмінацією цієї стратегії стало усунення навесні 1942 р. О. Крамаренка та О. Семененка на посаду обербургомістра. Попри масштабну українізацію апарату ХМУ та зусилля з подолання гуманітарної катастрофи, реальна влада залишалася цілковито узурпованою німецькою військовою адміністрацією (зокрема фельдкомендатурою та Wi Kdo).

У широкому підсумку, Харківський громадський комітет являв собою структурований «тіньовий уряд» – об'єднання інтелектуальної еліти, яке намагалося маневрувати між екзистенційними загрозами окупації та національними інтересами з кінцевою візією відновлення незалежної Української держави. Досвід функціонування ХГК було перейнято членами комітету в еміграції, що переконливо доводить наявність

[99] Ibid. С. 239.
[100] АУ СБУ в Харківській обл. Спр. 027952. Арк. 50-51зв.
[101] ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10846. Т. 1. Арк. без нумер.

CC BY 4.0

самостійницького потенціалу на східноукраїнських землях, який існував паралельно з інтегральним націоналізмом.

Заява про відсутність конфлікту інтересів. Автор підтверджує відсутність будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, зокрема фінансового, інституційного або особистого характеру, що міг би вплинути на підготовку, рецензування та публікацію цієї статті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

15-ті роковифни смерти В.А. Доленка. *Українська земля* (Мюнхен). 1986. Ч. 13. С. 3-5.

Архів управління Служби безпеки України в Харківській області (АУ СБУ в Харківській обл.)

Байбак П.Т. Смолоскип ОУН на Слобожанщині. *На зов Києва: Український націоналізм у ІІ світовій війні*: збірник статей, спогадів і документів / ред.: **К. Мельник, О. Лащенко, В. Верига**. Торонто; Нью-Йорк: Видавництво «Новий Шлях», 1985. С. 264-276.

Відновлення «Просвіти» у Харкові. *Нова Доба* (Берлін). 1942. 1 березня. № 9 (29).

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ).

Галузевий державний архіву Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ). Ф. 1.

Доленко В.А. В Харкові під німецькою окупацією. *Пам'яті В.А. Доленка* / **Ю. Семенко**. Мюнхен: Союз Земель Соборної України – Селянська Партія, 1975. С. 41-54.

Дражевська Л. Діяльність органів самоврядування і громадських організацій у Харківській області в 1941-43 рр. *Харків у роки німецької окупації 1941-1943: спогади*. Ч. 2 / **Л. Дражевська, О. Соловей**. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1985. С. 5-16.

Дубровський В.В. Відновлення харківської «Просвіти» (з спогадів «Через 20 років»). *«Дрібні замітки на великі теми»: сторінки мемуарів та публіцистики* / упоряд. **В.А. Казимір**. Харків; Чергінів: Видавець Олександр Савчук, 2020. С. 163-167.

Дубровський В.В. Наш держплян (з спогадів «Через 20 років»). *«Дрібні замітки на великі теми»: сторінки мемуарів та публіцистики* / упоряд. **В.А. Казимір**. Харків; Чергінів: Видавець Олександр Савчук, 2020. С. 232-236.

Дубровський В.В. Харківський український громадський комітет на другому етапі (з спогадів «Через 20 років»). *«Дрібні замітки на великі теми»: сторінки мемуарів та публіцистики* / упоряд. **В.А. Казимір**. Харків; Чергінів: Видавець Олександр Савчук, 2020. С. 196-201.

Марченко П., Шевельов Ю. Олександр Семененко: 27 серпня 1898 – 1 червня 1978. *Сучасність* (США). 1978. листопад. Ч. 11 (215). С. 68-76.

Павлюк М. Харківський період громадської діяльности Володимира Андрійовича Доленка. *Пам'яті В.А. Доленка* / **Ю. Семенко**. Мюнхен: Союз Земель Соборної України – Селянська Партія, 1975. С. 37-40.

Панківський К. В.А. Доленко – «ентузіаст єднання». *Пам'яті В.А. Доленка* / **Ю. Семенко**. Мюнхен: Союз Земель Соборної України – Селянська Партія, 1975. С. 63-83.

Преса про В.А. Доленка. *Пам'яті В.А. Доленка* / **Ю. Семенко**. Мюнхен: Союз Земель Соборної України – Селянська Партія, 1975. С. 302-338.

Розгін Є. Марія Недужа. *Наше життя* (США). 1954. грудень. Ч. 11. С. 28-29.

Соловей О. У Просвіті і навколо. *Харків у роки німецької окупації 1941-1943: спогади*. Ч. 2 / **Л. Дражевська, О. Соловей**. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1985. С. 5-29.

Україна в Другій світовій війні у документах: збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1: / упоряд. **В. Косик** ; пер.: В. Кам'янець та ін. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1997. 384 с.

Харківщина у роки Великої Вітчизняної війни: документи і матеріали / уклад. **О.В. Дьякова**. Харків: Видавництво «САГА», 2010. 386 с.

Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ», 1918-1991 рр.

CC BY 4.0

Література

Eckl L. „Dafür hängen einen die Deutschen, aber hungrig muss ich Risiken eingehen." Besatzungsalltag in der Charkiwer Oblast im Zweiten Weltkrieg. *Einsicht 2023: Bulletin des Fritz Bauer Instituts* / Fritz Bauer Institut. Frankfurt am Main, 2023. S. 18–28.

Friedrich G. Kollaboration in der Ukraine im Zweiten Weltkrieg. Die Rolle der einheimischen Stadtverwaltung während der deutschen Besetzung Charkows 1941 bis 1943: Inauguraldissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie / Ruhr-Universität Bochum. Bochum, 2008. 301 s.

Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.): монографія. Полтава, 1997. 127 с.

Казимір В.А. «Правда і добра воля переможуть». Життя та діяльність Василя Дубровського в Україні (1897–1943): монографія / наук. ред. **О.Б. Коваленко**. Харків; Чернігів: Видавець Олександр Савчук, 2018. 312 с.

Скоробогатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). Харків: Прапор, 2004. 368 с.

Перше надходження – 17.09.2026
Прийнято до друку – 29.10.2026
Оприлюднено на сайті – 07.11.2026

CC BY 4.0